

Θερμή παράκλησις νὰ μοι εἰσπράξητε διὰ τῆς
ἀλλο ἀποδοῦ

ΣΤΕ

ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑ

ΓΡΗΓ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΠΟ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Πρώην βουλευτοῦ καὶ Ὑπουργοῦ.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΕΙΣΑ

ΕΝ Τῷ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚῷ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙῳ ΤΟΥ 1910

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ "ΑΥΓΗΣ", ΑΘΑΝ. Α. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ

ΟΔΟΣ ΔΕΚΑ, ΣΤΟΑ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ

1909

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

1819—1873

«Εἰ δὲ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος πάσης
ἀξιοῖς ἐπ' ἀρετῇ θαυμάζεσθαι, τὴν Ἑλλάδα
πειρατέον εὖ ποιεῖν».
(Ξενοφώντας Ἀπομνημ. Β', α', 28).

Τὸ ἐκ τῶν τοῦ Ξενοφώντας λόγιον τοῦτο τοῦ Προδίκου παρεν-
ετίθετο ἐν διατριβῇ περὶ ἱστορικοῦ θέματος, ἦν μοι ὑπηγόρευεν
ἐν ἔτει 1853, ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος, μαθητὴ αὐτοῦ ὄντι
ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἐκπαιδευτηρίῳ ἀποτεινόμενος δὲ πρὸς ἐμὲ τὴν
στιγμὴν ἐκείνην προσέθηκε κατὰ τὸ αἰκεῖον αὐτῷ ὕψος· «Ἀκούεις
αὐτό, παιδί; πρέπει νὰ τὸ ἐγκαλέητε οἱ νέοι εἰς τὴν ψυχὴν σας,
ὡς κέντρον πρὸς ἄμειλλαν εἰς τὸν βίον σας». Ποσάκις ἐν τῷ μετὰ
ταῦτα, ὥριμος γενόμενος, ἐμνήσθην τῶν λόγων τοῦ σοφοῦ διδα-
σκάλου μου, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀγώνων, οὓς διεξάγει ὁ καθόλου
Ἑλληνισμὸς διὰ τῶν ἐκάστοτε ἀναδεικνυομένων μεγάλων τέκνων
του!

Καὶ ἀληθῶς, μεταξὺ τούτων ἐπιφανῆ κατέχων θέσιν καταλέγε-
ται καὶ ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος, ὅστις ἐν τῷ περιπετειώδει
ἀπὸ τῆς νεαρωτάτης αὐτοῦ ἡλικίας καὶ πολυκαμάτω βίῳ ὡς σκο-
πὸν ἔθηκε τὴν Ἑλλάδα εὖ ποιεῖν, εἴτε ὡς διδάσκαλος καὶ παιδα-
γωγός, εἴτε ὡς συγγραφεὺς παντοίων ἐπιστημονικῶν διατριβῶν,
ἀναγομένων εἰς ἐκπαιδευτικά, φιλολογικά, φιλοσοφικά, ἀρχαιολο-
γικά καὶ γλωσσικὰ θέματα, εἴτε ὡς ὀργανωτὴς τῆς πέραν τῶν ὁ-
ρίων τῆς Ἑλλάδος ἐθνικῆς δράσεως, εἴτε ἀπὸ διπλωματικῆς σκο-
πιᾶς διευθύνων τὴν Προξενικὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπηρεσίαν, ὅτε καὶ
ἀγωνιζόμενος τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, ἐν Σέρραις τῆς Μακεδονίας,
ἔπεσεν ὡς καλὸς τῆς Πατρίδος στρατιώτης. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μνήμη
αὐτοῦ δεόν νὰ παραμείνῃ ἀγῆρως καὶ ἡ δεξιὰς αὐτοῦ ἐν γένει ὡς
υπόδειγμα τοῖς τεταγμένοις, ἵν' ἀκολουθήσασιν τὸν τίμιον ἐκεῖνον
ἀγῶνα, ὃν διεξάγει ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνένδοτος, ἀκαμπτος, ἀκατα-

πόνητος, ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1453, ὑποχωρῶν πολλάκις εἰς τῶν πραγμάτων τὴν φορὰν. οὐδέποτε πίπτων, οὐδὲ κύπτων τὸν αὐχένα, διότι ὀρθιον αὐτὸν τηρεῖ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἐλλοχεύων πολλάκις καὶ τὰς προσφόρους περιστάσεις καρδοκῶν, ἵνα ἀνακύψῃ ῥωμαλεώτερος καὶ ἐπαναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐν τῇ διαρρεύσει τῶν αἰώνων. "Ἐθνος τοιαύτην διεξάγον πάλην πρὸς πάντα, δὴν ἀπαντᾷ ἐπιπροσθούντα τὸ ἐθνικὸν ἔργον του, δὲν εἶναι προωρισμένον εἰς θάνατον, ἥ δὲ ἐπὶ τὴν ζωικότητα ταύτην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πίστις ἀποτελεῖ τὴν ἀκατάβλητον ἡθικὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους !

"Ισως ὑπὸ τοιαύτης τινὸς ἰδέας κατείχεται καὶ ὁ Σολωμός, ὅταν ἔγραφεν εἰς τὸ ἀτελὲς μεῖναν, δυστυχῶς, ποίημά του «τὸ Μεσολόγγι ἢ οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» :

»Μπτέρα μεγαλόψυχη, στὸν πάγο καὶ στὴ δόξα
»Κῆ ἂν στὸ κρυφὸ μυστήριον ζοῦν πάντα τὰ παιδιὰ σου
»Μὲ λογισμό καὶ μὲ δύναϊον»...

Τὸ αἶσθημα τοῦτο ὁ Παπαδόπουλος διδάσκων ἐξήτει νὰ ἐνσταλάξῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁμηγετῶν του, οὗς ἤθελε νὰ διαπλάσῃ πολίτας τῆς Μεγάλης Πατρίδος, διότι εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἑκπαιδευτήριον προσήρχοντο τρόφιμοι ἐκ παντοίων κέντρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, ὅπου τότε εὐμεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία. Ἐκ τῆς αὐτῆς πεποισίσεως ὠρμαῖο καὶ ὁ ἀειμνηστὴς Τρικούπης, ὅτε ἐν ἔτει 1892, ἐν τέλει θανμασίας ἀγορεύσεώς του ἐν τῇ Βουλῇ, ἐβροντοφώνησε τὸ περίφημον ἐκεῖνο «ἡ Ἑλλὰς προῶρισται νὰ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ».

Τὸ σάλπισμα τοῦτο ὑπῆρξε πάντοτε τοῦ δουλεύοντος Γένους ὁ στεναγμός, εἴτε ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει, εἴτε ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἀπὸ τῶν ὁρέων τῶν ἀρματολῶν, εἴτε ἀπὸ τοῦ γραπτοῦ καὶ ἐνδιαθέτου λόγου τῶν ἀνὰ τὴν ὑφήλιον διεσπαρμένων τέκνων του.

Ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος ἀνήκει εἰς Μακεδονικὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ ρεῦμα τῶν οὐανικῶν φυλῶν δὲν ἠπέλειε ἔτι ν' ἀπορροφήσῃ τέλεον τὸν Ἑλληνισμόν. Γεννηθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1819 ἐκ πατρὸς Γεωργίου Παπα καὶ μητρὸς Μαρίας Θεμέλης, ἧς ὁ πατὴρ, τραπεζίτης, ἐθαναιώθη δι' ἀγχόνης ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἔκκρηξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, διετὴς μόνις ἔμεινεν ὁρφανὸς πατρός, ὑποστὰς μετὰ τῆς μητρὸς

αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν φυλακῇ κάθειρξιν, ὁπόθεν δι' ἐνεργειῶν πιστῆς
 ψυχοκόρης ἀποδράντες μετέβησαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν παρὰ τῷ θεῷ
 αὐτοῦ Ἰωάννῃ Πειροπούλῳ, ἐμπορευομένῳ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐκεῖ ὁ
 Γρηγόριος Παπαδόπουλος ἀντιγράφη καὶ ἐγεύθη τὰ πρῶτα νάματα
 στεροῦς παιδείσεως ἐν τῷ σχολείῳ τῶν Γάλλων Λαζαριστῶν, ἐκ-
 μαθὼν τελείως τὴν Γαλλικὴν καὶ Λατινικὴν, κατόπιν δὲ ἐν Σύρῳ
 μετοικήσας μετὰ τοῦ θείου,
 ἔτυχε διδασκάλου τῆς Ἑλλη-
 νικῆς ἀρίστου ἐν τῷ αὐτόθι
 γυμνασίῳ, τοῦ Νεοφύτου
 Βάμβα.

Ὁ θεὸς προώριζεν αὐτὸν
 εἰς τὴν σπουδὴν τῆς λατρικῆς,
 ἐφ' ᾧ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς
 Παρισίους ἐν ἔτει 1836. Ἀ-
 ξιον δ' ἀναγραφῆς ἐνταῦθα
 εἶνε, ὅπως καταδειχθῇ ὅποια
 τὴν καρδίαν τοῦ Γρηγορίου
 Παπαδοπούλου κατεῖχον πα-
 τριωτικὰ αἰσθήματα, κατὰ-
 λείποντος τὸ πρῶτον τὴν Ἑλ-
 λάδα μόλις δεκαεπταετοῦς,
 τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα ἐν τῇ
 πρώτῃ σελίδι τοῦ σημειω-
 ματαρίου του ἀναγραφὲν παρ'
 αὐτοῦ.

«ὦ παμφιλτάτῃ πατρίς
 μου!

«Ἄν οἱ λογισμοί μου ἀ-
 πομακρυνθῶσι ποτε ἀπὸ τῆς
 τύχης σου, εἰς τὰ σκότῃ τοῦ Ἄδου, ἔνθα ὁ ἐνάρκτος ἀναπαύεται,
 ἐκεῖ ἡ δακρυσμένη σου ὄψις ἄς ἔλθῃ γὰ καταταράξῃ τὴν ἡσυχίαν
 μου καὶ ἡ Ἑρὶννὸς μὲ τὴν μάλιστα τῆς ἄς πλήξῃ τὴν ἐπίορκον
 καρδίαν μου!»

Ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ πρὸς τὸ ἰνδαλμα τῆς Πατρίδος ἀν-
 τικατοπτρίζεται ὅλη ἡ Ἑθνικὴ ψυχὴ τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπού-
 λου καὶ ἡ κατόπιν πατριωτικὴ αὐτοῦ δραῖσις, διότι, ὅπως οἱ νεα-
 νίαι ἐγκαταλείποντες τὴν γενέτειραν ἀποχωρίζονται τῆς ἐκλεκτῆς

ΓΡΗΓ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

τῆς καρδίας των καὶ πρὸς αὐτὴν στρέφουσι τοὺς λογισμούς των, ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος ἠτένιζε πρὸς τὴν πατριδα ὡς μόνην πληροῦσαν τὴν καρδίαν του καὶ ὤμνυε πρὸς αὐτὴν τὸν ὄρκον ἐκείνον τῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως.

Ἡ σπουδὴ τῆς λατρικῆς οὐδόλως συνεβιάζετο πρὸς τὰς κλίσεις τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπούλου, ὅστις φύσει ἔρρεπε πρὸς τὰς φιλολογικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μελέτας. Ὅθεν καὶ πρὸς τὸν θῆλον καὶ χορηγὸν αὐτοῦ ἦλθεν εἰς διάστασιν, ἵνα δὲ πορίζεται τὰς τῆς συντηρήσεώς του ἐν Παρισίοις δαπάνας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον διορθωτοῦ τῶν Ἑλληνικῶν ἐντύπων παρὰ τῷ μεγάλῳ ἐκδότῃ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου καὶ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων Φιρμίω Διδότῳ, καὶ οὕτω ἐξηκολούθει τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς του, γνωρισθεὶς μετὰ τῶν τότε ἀκμαζόντων ἐν ταῖς ἐπιστήμασι μεγάλων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, τοῦ Βιλεμαίνου, τοῦ Κουζίνου, τοῦ Κυβιέρου καὶ εἰς τινος τοιοῦτου. Βραδύτερον ὁ θεὸς μετέγνω καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸν ἀνεψιὸν χορηγίαν.

Ἐν ἔτει 1839 ἔινχε νὰ πορευθῇ ἐν Παρισίοις ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος Γκίκας, ὅστις ζήτων μετὰ τῶν ἐκεῖ σπουδάζοντων Ἑλλήνων τὸν κατάλληλον διὰ τὴν θέσιν ἰδιαίτερον αὐτοῦ γραμματέως καὶ διδασκάλου τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ, προσέλαβε, καὶ ὑπόδειξιν τῶν καθηγητῶν του, τὸν Γρηγόριον Παπαδόπουλον. Βραδύτερον δὲ διώρισεν αὐτὸν μέλος τοῦ μουσικοῦ αὐτοῦ συμβουλίου, καθηγητὴν τῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἀκαδημαϊκοῦ Λυκείου τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ Ἐπόπτην τῶν Σχολείων τῆς Ἡγεμονίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Παπαδόπουλος ἐπεσκέφθη, ἵνα ἐκεῖθεν πορισθῇ πρακτικὰ διδάγματα, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Σμύρνην καὶ τὰς Ἀθήνας (1841). Τότε ὁ Παπαδόπουλος ἐγνώρισε καὶ διὰ στενῆς φιλίας συνεδέθη πρὸς τὸν ἑξοχὸν πατριώτην Βλάχον φιλόλογον, τὸν Ἡλιάδην Ροδαλέσκον, εἰς ὃν ὁ Ἡγεμὼν Γκίκας εἶχεν ἀναθέσει τὴν ὁργάνωσιν τῶν σχολείων τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως, εἰς δὲ τὸν Παπαδόπουλον τῶν τῆς δημοτικῆς.

Μετὰ τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἡγεμόνος Γκίκα ὑπῆρξε καὶ ἡ κατόπιν διάσημος συγγραφεὺς ἀναδειχθεῖσα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Δώρα Ἰστρίας (Dora d'Istria), Ἑλένη Γκίκα, ἡ συζευχθεῖσα τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην Μασσάλοκην, τῆς ὁποίας τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπεμελήθη ὁ Παπαδόπουλος, ἐνοσταλάξας εἰς τὴν ψυχὴν τῆς τὴν πρὸς τὴν φιλογροίαν καὶ τὴν ἄλλην θύραθεν παιδείαν ἀγάπην. Μετ' εὐ-

γνωμοσύνης δ' αὕτη ἀνεμινθήσκετο πάντοτε τοῦ διδασκάλου της καὶ ἀλληλογραφίαν πρὸς αὐτὸν διειήρει. Ἐπισκεφθεῖσα δὲ τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1860. περιῆλθεν αὐτὴν μετὰ τοῦ Παπαδοπούλου καὶ πολλὰ περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν συνέγραψεν ἐξ ἐμπνεύσεως τοῦ διδασκάλου της.

Ἐκθροنيοθέντος τοῦ ἡγεμόνος Γκίκας ἐν ἔτει 1842 (1) ὁ Παπαδόπουλος ἠκολούθησεν αὐτὸν εἰς Γερμανίαν, παραμείνας παρ' αὐτῷ δύο ἔτη. Κατ' ἐντολὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐπεσκέφθη τὰ ἐν Γερμανίᾳ ἐκπαιδευτήρια, ἵνα ἐν τῷ καταλληλοτέρῳ τούτων εἰσαχθῶσιν οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ ἡγεμόνος πρὸς ἐκπαίδευσιν. Καὶ ἐκ ταύτης αὔθις τῆς ἀφορμῆς ὁ Παπαδόπουλος ἐμελέτησε τὸ προοήκον τῇ Ἑλλάδι ἐκπαιδευτικὸν καὶ παιδαγωγικὸν σύστημα. Ἐκτοτε δὲ συνέλαβε τὴν ἰδέαν ἰδρύσεως ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου πρὸς εὐκολίαν ἰδίως τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τῇ Ἀνατολῇ, ὧν τὰ τέκνα δὲν ἠδύναιτο, πρόσηβοι καὶ ἔφηβοι, νὰ ἔλθωσιν εἰς Ἀθήνας πρὸς φοίτησιν εἰς τὸ Γυμνάσιον, τὸ μόνον τότε ὑπάρχον, ἀπροσιάτευτοι καὶ ἄνευ τῆς προσηκούσης ἐπιτηρήσεως. Ἀγαθὴ δὲ συγκυρία πρὸς πραγματοποιήσασιν τῆς ἰδέας ταύτης τοῦ Παπαδοπούλου ἐγένετο ἡ προσκλήσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (1844), ἵνα κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐγινώριζε καλῶς τὸν Παπαδοπούλον καὶ ἐπεθύμει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἐκπαιδευτικούς καὶ παιδαγωγικούς σκοπούς. Οὕτω ὁ Γκίκας ἀπεφάσισε νὰ ἀποχωριθῇ αὐτοῦ χάριν τῆς Ἑλλάδος, ἐναγκαλισθεὶς δ' αὐτὸν τῷ εἶπε· «μακαρίζω τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον θὰ ὑπηρετήσῃς» καὶ ἔθηκεν ἰδίᾳ χεὶρὶ εἰς τὸν κόλπον του τὸ βαρύτεμον ὠρολόγιόν του εἰς ἀνάμνησιν.

Ἦτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γκίκας ἐκ τῶν Ἑγεμόνων ἐκείνων, οἵτινες ὁπωσδήποτε ὠφέλιμοι ἀπέβησαν εἰς τὴν Βλαχίαν, τοὺς ὁποίους ὁμως οἱ νῦν Ρωμοῦνοι μετὰ περιφρονήσεως καλοῦσι Φαναριώτας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐγχωρίους αὐτῶν Ἑγεμόνας, καὶ ὡς

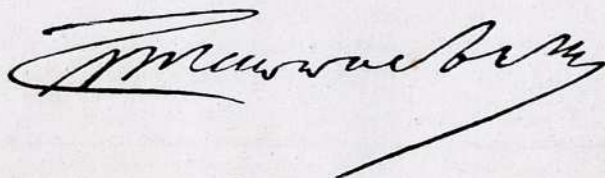
1) Ὁ Ἀλέξανδρος Γκίκας διεδέχθη τὸν ἀδελφόν του Γρηγόριον εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βλαχίας, διορισθεὶς Ὁσποδάρης τὴν 21 Μαρτίου 1834 ὑπὸ τῆς Τουρκίας, τῇ ἐπινεύσει τῆς Ῥωσσίας, ἥτις, εἰσβαλοῦσα, κατεῖχε τότε στρατιωτικῶς τὰς δύο παριστρίους ἡγεμονίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Γκίκας ἦτο γενναῖόφρων, ἀφιλοκερδής, φύσει φιλελεύθερος καὶ ἀγαθῶν προθέσεων, ἀλλὰ φοβούμενος τοὺς Ῥώσους δὲν ἐτόλμα ν' ἀκολουθήσῃ τὴν βλαχικὴν νεολαίαν εἰς τὰς φιλελευθέρους ὁρμάς της. Κατόπιν σφοδρᾶς ἀντιπολιτευσεως ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκραγόντων ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς τῷ 1842.

ἀντιπροσωπεύοντας τὴν Τουρκικὴν διοίκησιν τῶν Ἑγεμονιῶν, ὥσανεὶ τῶν Τούρκων τοπαρχῶν ἡ διοίκησις θὰ εἶχεν ἀποβῇ ταῖς Ἑγεμονίαις τῆς παρὰ τὸν Ἱστορον χριστιανικωτέρα !...

Ὁ Μαυροκορδάτος, ἅμα κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Παπαδόπουλον, μετεχειρίσθη εἰς διπλωματικὴν ἀποστολὴν παρὰ τοῖς Οὐγγυροῖς, μεθ' ὧν διετέλει εἰς συνεννοήσεις περὶ συνομολογήσεως συνθήκης συμμαχίας. « Πήγαινε », εἶπεν εἰς τὸν Παπαδόπουλον, νὰ μεταλάβῃς πρῶτα καὶ ἕλα ὅσπερ νὰ δῶσω ὁ ἴδιος εἰς τὸν ἑπενδύτην σου τὰ μουσικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα θὰ πάρῃς μαζὺ σου. »

Ὁ Παπαδόπουλος ἐξετέλεσε τὴν κινδυνώδη ἀποστολὴν, καθ' ὁδὸν δὲ ἐκινδύνευσεν ν' ἀποθάνῃ προσβληθεὶς ἐκ χολέρας κατὰ τὴν διὰ τῆς βορείας Μακεδονίας διάβασιν. Ἀλλ' ἀνελθόντος εἰς τὴν ἔξουσίαν τοῦ Κωλέτη ἡ περαιτέρω πρὸς τοὺς Οὐγγυροὺς ἐνέργεια ἐγκατελείφθη.

Ὁ Παπαδόπουλος ἅμα κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Γυμνάσιον (1844), βραδύτερον δὲ καθηγητὴς τῆς καλλιτεχνικῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πολυτεχνεῖον (1848), διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1863. Κάποτε ἐτίμησαν τὰς παραδόσεις τοῦ περὶ καλλιτεχνίας εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ οἱ βασιλεῖς τοσοῦτον ἦσαν αὐταὶ ὀνομασθαί, προσομοιάζουσαι μᾶλλον πρὸς διαλέξεις διότι ἡ ἀπὸ κατὰ φύσιν διδασκαλία τοῦ Παπαδόπουλου κατέθειλε τοὺς ἀκροατάς του. Στωμύλος καὶ εὐφραδής, καλλίλογος καὶ καλλιπής, πεπρωκισμένος δι' ἰσχυρᾶς μνήμης, πολυμαθὴς καὶ κάτοχος γνώσεων περικίλων, κοσμοπολίτης, ἅτε ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας περιελθὼν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, διήνθιζε τὴν ὁμιλίαν του δι' εἰκόνων καὶ μεταφορῶν, αἵτινες ἐτήρουν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ προσηλωμένην εἰς τὸ σιόμα του· σπανίως ἔρριπτε τὸ βλέμμα εἰς τὰς σημειώσεις του, αἵτινες πυκναὶ καὶ γεγραμμέναι διὰ χαρακίτηρος, ὃν ἐκείνος μότος ἐγνώριζε ν' ἀναγινώσκῃ καὶ οὕτως δεῖγμα ἔστω ἡ παρατιθεμένη ὑπογραφή του,

ὁμοίᾳζον πρὸς σημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. "Οτε ἐδίδασκεν ἱστορίαν, πολλάκις κατήρχετο τῆς ἑδρας καὶ περιπατῶν μὲ τὰς χεῖρας ὅπισθεν συμπεπλεγμένας, οἷονεὶ ἀπήγγελλε λόγον παρὰ μάθημα. Καίτοι μικρὸς τὸ σῶμα, ὅμως ἐπεβάλλετο ἐκ τοῦ αὐστηροῦ αὐτοῦ ἥθους εἰς τοὺς μαθητάς. Πολλάκις ἤκουσα τὸν ἀείμνηστον Τρικούπην εὐφήμεως ἀναμνησκόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Παπαδοπούλου, ὡς καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Γυμνασίῳ, οὗ καὶ ἐκεῖνος διετέλεσε μαθητής.

Τὴν ἰδέαν περὶ ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου, ἀξίου τοῦ ὀνόματος, ἐπραγματοποίησεν ὁ Παπαδόπουλος ἐν ἔτει 1849, παραλαβὼν συνεργάτην καὶ τὸν Σταθόπουλον, καθηγῆ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἄριστον μεταξὺ τῶν τότε, ἀλλὰ πρόωρος καταβληθέντα ἐκ δεινῆς νόσου. Τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τοῦ Ἑλλην. Ἐκπαιδευτηρίου ἐγένοντο κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1849 ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Δοσίου οἰκίᾳ, κατὰ τὴν Πλάκαν, ὅπου τότε συνεκέντρουντο αἱ Ἀθῆναι. Βραδύτερον δέ, κατὰ τὸ 1856, ἐκτίσθησαν τὰ ὅπισθεν τοῦ Πανεπιστημίου κτίρια, ὅπου ἐγκατεσιτάθη τότε τὸ Ἑλλην. Ἐκπαιδευτήριον ταῦτα περιελθόντα εἰς τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον ἀπὸ τοῦ 1863 περικλείουσι τὸ Φυσικομαθητικὸν Μουσεῖον, τὸ Ἀνατομικόν, τὴν Ἀδυναμικὴν καὶ τὸ οἰκοπεδον, ὅπου ἀνηγέρθη κατοπὴν ἡ εὐρεία τῆς Νομικῆς Σχολῆς αἰθουσα.

Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον συνέρρεον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ πολλοὶ νέοι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῆς δούλης Ἑλλάδος. Ἐπιστὲλλον οἱ πατέρες τοὺς υἱοὺς αὐτῶν νὰ γενθῶσι τὰ νάματα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ παρὰ τὸν Ἰλισόν, ἵνα ἀναπνεύσωσι τὸν ἐλεύθερον ἀέρα καὶ ἀποκομίσωσιν εἰς τὰς πατρίδας τῶν ἐπανερχόμενοι τὴν πρὸς τὴν Μητρόπολιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην, τὴν συμφυᾶ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τὴν θεμελιώδη βάσιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ἀνάπτυξις καὶ ἡ τῶν κοινωνιῶν ἐξέλιξις. Ποσάκις ἐν τῷ κατόπιν βίῳ ἄφατον ἠσθάνθημι χαρὰν, ὅσάκις ἔτυχε νὰ συναντήσω ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ συντροφίμον τοῦ Ἑλλην. Ἐκπαιδευτηρίου καὶ ν' ἀναπολήσωμεν τὰς ἡμέρας τῆς νεότητος ! Πρῶτος δ' ἤρχετο εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὁ Παπαδόπουλος, οὗ πάντες μετὰ σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἀνεμνησκόμεθα.

Ὁ Παπαδόπουλος ἐδημοσιογράφει ἐνίοτε καὶ εἰς τὸν «Αἰῶνα» τοῦ Φιλήμονος ἐπὶ θεμάτων φλεγόντων, ἀλλ' ἦτο δορμὺς πρὸς

τοὺς ξένους καὶ τ' ἄρθρα του ἀπήρεσκον πρὸς τὴν Αὐλὴν· εἰς τοῦτο δὲ καὶ ἀπεδίδειτο ὁ μὴ διορισμός του ὡς καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπου θὰ ἐλάμπρυνεν οἰανδήποτε ἔδραν καὶ ἂν κατελάμβανεν. Ἀπέσχε δ' ἐπιμελῶς ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν. Τῇ ἐπιμόνῳ ὁμῶς τοῦ ἀεληγεώργη ἀπαιτήσῃ (πρῶτὴν καὶ τούτου μαθητοῦ του ἐν τῷ Γυμνασίῳ) ἐδέχθη θέσιν τμηματάρχου ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Ἑξωτερικῶν Ὑπουργείῳ (1870), ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἀπὸ σκοπιᾶς ἀγρύπνως ἐπεσκόπει τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως τοῦ Πανσλαβισμοῦ τὰς ἐνεργείας, ὃν ἐθεώρει τὸν ἄσπονδον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐχθρὸν καὶ ἐφοβεῖτο τὴν ῥοπὴν αὐτοῦ, ὅπως ὁ φίλος του Ἡλιάδης Ραδουλέσκου, ὅστις εἰς τὰς Ἀναμνήσεις του (*Souvenirs et impressions d'un proserit*, Paris, 1850), ἐξόριστος ἐν Παρισίοις, προεκάλει τὴν προσοχὴν τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ εἰς τὸ χαῖνον πρὸ τῶν ποδῶν των βάρανθρον, τὸ ἔτοιμον νὰ τοὺς καταπῇ καὶ ὅπερ ὀνομάζεται Πανσλαβισμός. Ἀλλ' οἱ Ρουμουνοὶ ἐπιτηχόντες, χάρις εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν ἐθνικοτήτων ἔμμενον πολιτικὴν τοῦ Ναπολέοντος Γ', τὴν ἔκωσαν τῶν ἡγεμονιῶν καὶ συνταχθέντες εἰς Βασίλειον καὶ ὁμηγερέας προαγόμενοι, κατέστησαν προπύργιον κατὰ τῆς πρὸς τὴν χώραν τῶν ῥοπῆς τῶν Σλαβῶν, ὃν τὴν διοικησὶν εἶχον πολλὰς δοκιμάσεις.

Ἀπὸ τῶν ιδεῶν τούτων ἀγόμενος ὁ Παπαδόπουλος ἐσχεδίαζεν ἀπὸ τοῦ 1866 τὴν σύστασιν Σύλλογου, ἀποστολὴν ἔχοντος τὴν διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, ὅπου ὁ Παπαδόπουλος διεώρα τὸν κίνδυνον ἐπικείμενον ἐκ τῆς γειτνιάσεως καὶ τῆς ἐγκατασπορᾶς βουλγαροφώνων πληθυσμῶν. Τὴν πραγματοποίησιν δὲ τοῦ μεγάλου τούτου σχεδίου κατώρθωσεν ἐν ἔτει 1869 τῇ βοηθείᾳ ἀνδρῶν ἐκ τῶν κρατίστων ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῷ πλούτῳ καὶ τῇ κοινωνικῇ ὑπεροχῇ, οἷοι ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος, ὁ Κωνστ. Λόσιος, ὁ Μάρκος Ρενιέρης, ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ὁ Π. Ρομπότης, ὁ Κωνστ. Παπαροηγόπουλος, ὁ Κ. Μουρούζης, ὁ Λέων Μελάς, ὁ Γ. Βασιλείου, ὁ Παῦλος Λάμπρος, ὁ Κ. Ν. Κωσιῆς, ὁ Χαρίλ. Τρικούπης κλπ., τῇ κοινῇ συμπράξει τῶν ὁποίων ἰδρύθη κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1869 ὁ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογος, τοῦ ὁποίου πρῶτος Πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος, διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ θανάτου του (1873), ὅστις ἦτο ἡ ψυχὴ καὶ ὁ δραστηριώτερος αὐτοῦ ἐργάτης· διότι ὁ

Παπαδόπουλος ἦτο φύσει ἀκαταπόνητος, ὁργῶν πρὸς ὃ ἀνελάμβανεν ἔργον, ἀεικίνητος καὶ διὰ τῆς εὐγλωττου ὁμιλίας του πείθων καὶ ὑπὲρ τῶν ιδεῶν του προσεταιριζόμενος τοὺς ἀκροαμένους. Ἐνθυμοῦμαι, ὅτε ἐν ἔτει 1871 ἦλθον ἐκ Κερκύρας, ὅπου διετέλουν Ἐφέτης, εἰς Ἀθήνας καὶ μετέβην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἵνα χαιρετήσω τὸν παλαιὸν διδάσκαλόν μου, εὗρον αὐτὸν ἔχοντα ἐπὶ τοῦ γραφείου αὐτοῦ ἀνεπτυγμένον τὸν χάρτην τῆς Μακεδονίας καὶ ἀναπτύσσοντα ἐν συναρπαζούσῃ ὁμιλίᾳ πρὸς περιεσιῶτας τὰς περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐθνικῆς δράσεως ιδέας του, τοὺς πιθανοὺς κινδύνους, τὰ ἐπιπροσθούντα εἰς τὸ ἔργον στοιχεῖα καὶ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων, ὅτε ἠκροώμην αὐτοῦ διδάσκοντος ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἐκπαιδευτηρίῳ. Ἐπὶ τοῦ Χάρτου διὰ μολυβδώσεων πολυχρῶμων εἶχε χαράξει ζώνας ἐπιρροῆς καὶ ἐπὶ τούτου ἀνέπτυσε τὰς ιδέας του.

Ὁ Σύλλογος, ἅμα ἰδρυθεὶς, προεκάλεσε τὰς ὑπονοίας ξένης Ἀνάμεως περὶ τοῦ ἀληθοῦς σκοποῦ τῆς ἐνεργείας του, καὶ ἐζητήθησαν ἐξηγήσεις καὶ παρενέβη καὶ αὐτός ὁ Βασιλεὺς πρὸς λήξιν τοῦ διπλωματικοῦ τούτου ἐπεισοδίου.

Ὁ Σύλλογος παρέσχεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν πολυτίμους ὑπηρεσίας, χωρὼν ἐπὶ τὰ ἴχνη, αἷμα ἐχάραξαν οἱ συστήσαντες αὐτόν. Ἀλλὰ ἐν ἔτει 1885 ἐπῆλθε διαφωνία μεταξὺ τοῦ Διοικητικοῦ αὐτοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἔκτοτε καὶ τὰ οἰκονομικὰ αὐτοῦ μέσα καὶ ἡ καθόλου ἐνέργεια ἐχαλαρώθη. Εὐτυχῶς ὁμως γενναῖοι χορηγοὶ ἐκ τῶν ἔξω ἔσπευσαν εἰς ἀρωγὴν αὐτοῦ καὶ αἱ οἰκονομικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις ἐτονώθησαν. Ἀπηρὸν μόνον εἶνε τανῦν, ὅτι ἡραιώθησαν εἰς βαθμὸν ἐμπνέοντα τὴν ἀποθάρρυνσιν ἐν τῷ ἔργῳ, αἱ ἔξωθεν χορηγίαι καὶ τὰ πρῶν πλούσια κληροδοτήματα τῶν ὁμογενῶν.

Ὁ Παπαδόπουλος διετέλεσε καὶ Διευθυντὴς τοῦ Διδασκαλείου (1862) καὶ Σύμβουλος παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας, διότι ἐν τοῖς παιδαγωγικοῖς ἦτο τότε εἰδικὸς καὶ βαθὺς γνώστης τῶν πρὸς βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας δεομένων, ἐκδοὺς καὶ πολυτίμον περὶ παιδαγωγικῆς Ἐγχειρίδιον δι' ὃ καὶ καθ' ὑπόδειξιν αὐτοῦ συνετάχθησαν ἐπὶ τὸ τελειότερον τὰ προγράμματα τῶν σπουδῶν τοῦ Διδασκαλείου, τοῦ Ἀρσαλείου, τοῦ Πολυτεχνείου, τοῦ Ἀμαλίου καὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα. Ἀλλὰ τὸν Παπαδόπουλον ἀπησχόλησεν, ὥς εἰκός, καὶ τὸ περὶ ἐκπαιδεύσεως τῆς

Ἑλληνίδος γυναικὸς ζήτημα, διότι δὲν ἐλάνθανεν αὐτὸν ὅτι ἡ γυνὴ ἀποτελεῖ τὴν κορυφίδα τῆς οἰκογενείας καὶ τὸν ἀριστον παράγοντα τῆς οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς. Ἐφ' ᾧ ἐν ἔτει 1866 ἀπήγγειλε λόγον θανμάσιον δημοσιευθέντα ἐν τῷ Ἀθηναίῳ «Περὶ γυναικὸς καὶ Ἑλληνίδος», τοῦ ὁποίου ἄξιον εἶνε νὰ ἀναδημοσιευθῇ ἐνταῦθα ἡ ἐξῆς παράγραφος : «Εἰς τὴν γυναῖκα ἀπόκειται τὸ μέλλον τῆς »Πατριδος, διότι πᾶν τὸ μὴ ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας ἐξερχόμενον δὲν ἐπιδρᾷ εἰς τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ γυνὴ λειαίνει τὴν »τραχύτητα τῶν ἡθῶν ἡμῶν, καθηδύνουσα τὰς κοινωνικὰς σχέσεις, »διαπλάττουσα τοὺς τρόπους ἡμῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ θέλει ἀποξέσει »τὸ σκαῖον καὶ ἐμπνεύσει φυσικὴν χάριν εἰς τὸν λόγον, διότι ἡ »τεχνητὴ γλῶσσα τῶν λογίων μόνον διερχομένη διὰ τῶν χειλέων »αὐτῆς θέλει ἀποβάλλει τὴν ψυχρὰν καὶ ἀριστοκρατικὴν αὐτῆς »δυοκαμψίαν.»

Ὅθεν τοῦ Ἐργαστηρίου τῶν Ἀπόρων γυναικῶν καὶ τοῦ πρώτου τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν Σύλλογον αὐτὸς ἔδωκε τὴν ἰδέαν καὶ ἔθηκε τὰς βάσεις, συντάξας ὁ ἴδιος καὶ τὸν ὀργανισμόν αὐτοῦ. Καὶ ὁ Σύλλογος οὗτος εὐδοκίμει ὑπὸ τὴν φιλοπόλιδα καὶ εὐεργετικὴν διοίκησιν εὐγενεσιτάτων δεσποινίδων, διδάσκων τέχνας, τέως ἀγνωστας τῷ ἐν Ἑλλάδι γυναικείῳ φύλῳ. Ἀπασχολεῖ ἑκατοντάδας ἐργατίδων, αἷς παρέχει ὅτινα τὰ μέλη τῆς συντηρήσεως καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκλύτου βίου, ἐχρησιμοποιεῖ δὲ καὶ ὡς ὑπόδειγμα πρὸς ἴδρουν ὁμοίων Συλλόγων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

Καὶ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ Ὁδείου οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ὁ Παπαδόπουλος, «οὐχὶ ἀπλῶς ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς Σχολεῖον Μουσικῆς, ἀλλ' ὅπως συντελέσῃ ἰδίως εἰς τὴν μόρφωσιν μουσικοῦ αἰσθηματος ἐν Ἑλλάδι, συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ὅπως περιοσῇ τὰ πολυτιμώτατα καὶ ἀρχαῖα μελικά »θέματα, τὰ ἀπανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα »μεταδοθέντα, γνωστῆς οὔσης τῆς ἐπιμονῆς, δι' ἧς τὰ μελικά »θέματα παραμένονσι μετὰ αἰῶνας ὅλους παρὰ τοῖς λαοῖς, καὶ »τέλος ὅπως ἐξυψώσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν »εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ περιωπὴν».

Τέλος τοῦ Παπαδοπούλου τὴν ἐπωφελῆ σύμπραξιν ἀπαντῶμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἐν ἔτει 1870 τελέσει τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, συμφώνως τῇ διαθήκῃ, τοῦ ἀειμνήστου Ἐθαγγέλου Ζάππα. Ὁ Παπαδόπουλος μετὰ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου, τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἔδωκαν τὰς βάσεις τοῦ προγράμματος τῶν

ἀγώνων, ὁρίσαντες τὸ εἶδος τῶν ἀγωνισμάτων καὶ τὴν ὀνοματολογίαν αὐτῶν. Διετέλεσε δὲ ὁ Παπαδόπουλος μέλος τῆς διαρκοῦς Ἐπιτροπῆς μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ δὲν συνιστάτο Σύλλογος ἄνευ τῆς ὁδηγίας καὶ συμβουλῆς αὐτοῦ.

Ὡς συγγραφεὺς ὁ Παπαδόπουλος κατέχει ὁμολογουμένως σπουδαίαν θέσιν μεταξὺ τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του. Ἐγραφε μετὰ καταπληκτικῆς εὐκολίας καὶ χάριτος. Ἡ βαθεῖα αὐτοῦ γνώσις τῶν θεμάτων, περὶ ἃ ἡσχολεῖτο, καθίστα τὸν κάλαμον αὐτοῦ ῥέοντα ἀπροσκόπτως, ὥστε σπανίως παρίστατο ἀνάγκη διορθώσεως τῶν γεγραμμένων. Τοῦτο ἴσως συνετέλεσεν ὥστε ἐν μέσῳ τῶν παντοίων ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων ἀσχολιῶν νὰ καταλίπη ἀξιοζήλους διατριβὰς καὶ μονογραφίας, ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἰσὶν αἱ ἑξῆς :

1) Περὶ σχέσεως τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν (γαλλιστὶ ἐν Βουκουρεστίῳ, 1840). Λόγος ἐναρκτήριος τῶν μαθημάτων ἐν τῷ Λυκείῳ τοῦ Ἀγίου Σάββα.

2) Εἰς κρίσις τῆς Ἱστορίας Δειῆ (ἐν Ἀθήναις 1845).

3) Καλλιτεχνιολογία μετὰ πινάκων.

Δοκίμιον καλλιτεχνιολογικῆς ὀνοματολογίας.

Ἀρχιτεκτονική.

Ἑλληνικὴ Καλλιτεχνιολογία πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Πολυτεχνείου.

Καλλιτεχνικὴ μυθολογία

Τεχνοποιική.

(Διθρογραφημένα)

4) Περὶ τοῦ Θρασυλλείου μνημείου (1850).

5) Περὶ τοῦ Λυσικρατείου μνημείου (1852).

6) Περὶ Δημοσθένους καὶ τῆς ἐν τῷ Βασιλικῷ κήπῳ ἀνασκαφείσης μαρμαρίνης κεφαλῆς (1855).

7) Περιγραφή σφραγιδολίθων ἀνεκδότων (1855).

8) Περὶ σφραγίδος εἰκονιζούσης τὸν Θησέα (1858).

9) Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (1859) (μεταφρασθὲν καὶ γαλλιστί).

10) Περὶ τοῦ ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνισμοῦ (1859).

11) Περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Πνυκὸς (1861).

- 12) Ἀρχαιολογία Σύρου, κατόπιν γενομένων ἐκεῖ ἀνασκαφῶν καὶ ἀνακαλύψεως νεκροταφείου (1864).
- 13) Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης (1865).
- 14) Ἀσματα τῶν ἐν Κοροικῇ Ἑλλήνων (1865).
- 15) Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἐν Μάνη Στεφανοπούλων, χρονογραφία (1865).
- 16) Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον Πατριόρχην Γρηγόριον τὸν Ε', τόμοι δύο (1865).
- 17) Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἰταλικῆς ἐπὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων (1866).
- 18) Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι σχολῆς τῶν τεχνῶν καὶ τῶν προγενεστέρων Ἑλληνικῶν Σχολείων (1866).
- 19) Περὶ γυναικὸς Ἑλληνίδος (1866). —
- 20) Δοκίμιον πρακτικῶν παιδαγωγικῶν ὁδηγίων.
- 21) Περὶ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος.
- 22) Ἐκθεοὶς τῶν Ἑλλαοδικῶν τοῦ 1870 κατὰ τὴν τέλει τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.
(Συναγωγή Καλλιτεχνίας).
- 23) Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀνωτέρας Ἐκπαιδεύσεως γαλλιστί, αἰτήσας τοῦ τότε Υπουργοῦ τῆς Παιδείας ἐν Γαλλίᾳ Δουρουνῆ (1867).
- 24) Ὁ περὶ Ἑλληνικῶν Σχολείων νόμος. Σημειώσεις περὶ Ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ περὶ τοῦ Διδασκαλείου (1863).
- 25) Ὑπόμνημα περὶ Διδασκαλείου καὶ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

✕ Τὸ Βουλγαρικὸν σχίσμα (1870) εὔρε τὸν Παπαδόπουλον ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν Δεληγεώργην Προσθνπουργὸν καὶ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἐν τούτῳ αἱ συμβουλαὶ τοῦ Παπαδοπούλου καὶ ἡ δρᾶσίς του ἐπῆρξαν πολὺτιμοι. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τοῦ σχίσματος κατάστασις ἐδέετο συντόνου ἐπὶ τόπου ἐνεργείας καὶ ὁδηγίων πρὸς τοὺς Προξένους ἐμπεριστατωμένων καὶ λεπτομερῶν. Ἐκρίθη ἀναγκαῖον καὶ σκοπιμώτερον νὰ σταλῇ εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην ὁ Παπαδόπουλος, ὡς ὁ πάντων ἀρμοδιώτερος πρὸς τοιοῦτον ἔργον· ἀλλ' αἱ ἀντενέργειαι ξένης καὶ πάλιν Δυνάμεως ἐπῆνεγκον τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀποστολῆς, ἥτις

μόνον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1873, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Δεληγέωργη, κατορθώθη νὰ πραγματοποιηθῇ.

Τὸ ἔργον τοῦ ἀποστόλου τῆς Μητροπόλεως ἔβαινε θαυμασίως· ἡ εὐγλωττος αὐτοῦ φωνὴ ἔπειθε καὶ συνεκίνηε καὶ οἱ παρὰπλανηθέντες βουλγαρόφωνοι Ἕλληνες, ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἠσπάζοντο τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτῶν τοὺς ἐμμένοντας ἀκλονήτους εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των. Ἐν Σέρραις εὐρισκόμενος ὁ Παπαδόπουλος, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του : « Ὅσον μελλεῖται ἐκ τοῦ σύγγενος τὰ ζητήματα, πείδομαι ὅτι αἱ Σέρραι δύνανται νὰ ὀργανωθῶσιν εἰς σπουδαιότατον προϋργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἶνε σημεῖον ἐπικαιρότατον διὰ τοῦτο σκέπτομαι, ὅτι » βραδύτερον θὰ χρειασθῇ ν' ἀφήσω τὴν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ θέσιν μου καὶ νὰ ἐγκατασταθῶμεν ὅλοι ἐδῶ οἰκογενειακῶς. Ἄλλ' ἐδῶ ὥς ἀπλοῦς Πρόξενος πρέπει νὰ διευθύνω τὰς ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν ἐθνικὰς ἐργασίας ».

Ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασεν ὁ θερμὸς πατριώτης νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν του ! Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ χειμὼν ἦτο ἐκτάκτως δριμύς. Ἐν μέσῳ Δεκεμβρίου ὁ ἀκαταπόνητος ἐργάτης τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἐξηκολούθει περιοδεύων. Καταληφθεὶς καθ' ὁδὸν ὑπὸ πυκνῆς χύψος καὶ μείνας ἐπὶ ὥρας ἐκτεθειμένος εἰς δριμύτητος προσεβλήθη ὑπὸ ἰσχυρᾶς βορραχίτιδος, ἀποῦ ἤδη ἐκ τῶν κακουχιῶν τοῦ ταξειδίου εἶχε προσβληθῇ ἐκ διαταράξεων, αἵτινες ἔδωκαν κατόπιν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ ὅτι ἐδηλητηριάσθη ὑπὸ Βουλγάρων. Οὕτως ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς νοσηλείαν εἰς Σέρρας. Τούτου γνωσθέντος ἐν Ἀθήναις ἐστάλη ἐπὶ τούτῳ ἀιμόπλοιοι εἰς Καβάλλαν καὶ μετέφερεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἡ νόσος ἐτεράπη ἐπὶ τὰ χεῖρα. Ὁ ἱατρὸς Μιχαὴλ Παπαδόπουλος, πατριώτης ἐνθερμος καὶ ἐνθους αὐτοῦ συνεργάτης, ἐξετάζων αὐτὸν ὠχρίασεν : « Ὁχρίαξ », πτῶ λέγει ὁ Παπαδόπουλος, « διότι διέγνωσας ὅτι ἀποδηήσκω ; » Στρατιώτης τῆς Παιτίδος ὀφείλω τὴν ζωὴν μου εἰς αὐτὴν· μόνον τῇ ; οἰκογενείας μου ἡ ἀνάμνησις μὲ κάμνει νὰ πονῶ. »

Ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος ἀπέθανε τὴν 23 Δεκεμβρίου 1873. Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μακεδονίαν συγκίνησις ἐπὶ τῇ εἰδήσει τοῦ θανάτου του ὑπῆρξε μεγίστη. Ἐν Ἀθήναις δὲ οἱ γνωρίζοντες αὐτὸν ἐκ τοῦ σύγγενος καὶ τὴν ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ζητήμασι πατριωτικωτάτην αὐτοῦ δρασιν, ἐθρήνησαν τὴν ἀπώλειαν τοιοῦτου ἀνδρός. Ἡ κηδεία του γενομένη ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπῆρξε δημοτελεστάτη, συνοδεύοντος τὴν ἐκφορὰν του καὶ τοῦ Βαλῆ

Θεσσαλονίκης Μιδαὰ Πασᾶ, δλου τοῦ Προξενικοῦ Σώματος καὶ τουρκικοῦ στρατοῦ, πάντων τῶν σχολείων, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν τουρκικῶν καὶ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ, μεθ' οὗ ὁ Παπαδόπουλος διετέλει ἐν συνεννοήσει πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς αὐτὸ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς.

Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ χάριν τιμῆς ἐτάφη ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ ὀπισθεν τοῦ ἁγίου βήματος, ὃ δὲ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος Βιτικιώτης κατερχόμενον τὸ φέρετρον αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον ἐκάλυψε διὰ τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας.

«Οὐδεμίαν ἀναφέρομεν ὑπερβολήν», ἐγχείρην ὁ Φιλήμων ἐν τῷ »Αἰῶνι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπούλου, «λέγοντες, »οὐτι ἦτο ὁ μόνος ἐν Ἑλλάδι, ὅστις ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς ἐν τίσι παλιρ- »ροίαις διακυμαίνονται καὶ μεταξὺ τίνων ἐλπίδων καὶ φόβων δια- »βιοῦσιν οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, οἱ »τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, οἱ τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας καὶ »τῆς Ἀλβανίας ἀλλὰ πρὸ παντὸς οἱ τῆς Θουρίας καὶ Μακεδονίας »καὶ οἱ τῆς Ρωμουνίας. Οὕτως ὅσα ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξω- »τερικῶν ἀπειργάσατο εἰσὶ πολυτίμητα. Καὶ πῶς ἤθελεν ἄνευ αὐ- »τοῦ ἡ Ἑλλὰς ἀναμυχθῇ εἰς τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα, πῶς εἰς τὸ »Μοναστηριακὸν καὶ πῶς εἰς τὸ τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύ- »μων; Ἀλλὰ καὶ ὅσα ἄλλα ἀγαθὰ προσεπόρισεν εἰς τοὺς ἀδελ- »φούς μας ἡ εἰς εἰρηνικὴν τροπὴν τῆς πρὸς τὴν ὁμορον ἐπικρά- »τειαν πολιτικῆς μας, ὑπὲρ ἧς οὐ μικρὸν συνετέλεσεν ὁ Γρηγόριος »Παπαδόπουλος, καὶ ταῦτα δὲν θὰ μείνωσιν ὑπὸ τῆς Ἱστορίας »ἀμαρτύρητα».

Τῶν συγχρόνων ἡ μαρτυρία εἶνε πασῶν πιστοτέρα.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΑΣΤΕΙΡΕΥΤΟ ΔΑΚΡΥ

(Εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ πατρὸς μου, θανόντος αἰφνιδίως μακρὰν μας).

Ἐπάνω σὲ συντρίμματα ἐνὸς γυρμένου πλοίου
Μὲ πληγωμένη πτέρυγα μικρὸ πουλὶ θορνεῖ·
Εἶναι μονάχο' κι' ὁ βορρεῖας μὲ βογκητὸ θηρίου
Ἀγριεμένος ἀπαντᾷ, τοῦ πνίγει τὴ φωνή.

Ἀρματωμένο ἔσχιζε τὴ θάλασσα τὸ πλοῖο,
Μαῦρος τὸ ἦρε σίφωνας, γέρνει νὰ βυθισθῇ,
Καὶ τὸ πουλάκι τὸ μικρὸ 'ς τὸ κῦμα μέσ' τὸ κρύο,
Μαζὺ μὲ τὸ περὶφανο καράβι θὰ χαθῇ

Καὶ δὲν λυπᾶται τὸ πτωχὸ ποῦ θάπτεται σὲ κῦμα,
 "Αχ! ἔκρυπτε 'ς τὰ στήθη του, τὸ πλοῖο κεραυνὸν
 'Σ τὸν πόλεμο ἐπήγαινε· τῶρ' ἀπ' τὸ μαῦρο μνῆμα,
 Πόλεμο πειὰ δὲν ἵμπορεῖ νὰ κάμῃ 'ς τοὺς ἐχθρούς.

'Εχθροὶ μας εἶναι οἱ Βούλγαροι· ἐπίβουλοι, κρυμμένοι,
 Σὰν ὄρεα νυκτερινὰ αἶμα νὰ πιοῦν ποθοῦν
 'Σ τὴ χώρα τὴν Ἑλληνική, τὴν πλέον δοξασμένη.
 Τὰ γαμψωτὰ τὰ 'νύχια των αὖ ἐμπήξουν προσπαθοῦν.

Σίφωνας εἶ· ἡ τύχη των καθ' Ἑλλῆνα ποῦ ξεύρει
 Τ' ἀπόκρυφά των σχεδία με τόλμη νὰ νικᾷ,
 'Εξάπαντος ὥρα κακὴ καὶ μαύρη θὰ τὸν εὕρῃ,
 Ἄσροφσεται ἀνεξήγητη, τὸν παίρνει 'ξαφνικά.

Καὶ τὸ πουλὶ ποῦ ζωντανὸ τὸ σκέπασε τὸ κῦμα,
 Νὰ σᾶς τὸ πῶ δὲν εἵμπορῶ· γὰρ 'δες τε με! εἴμ' ὄρφανό.
 Τί εἶναι τώρα ἡ ζωὴ γιὰ μένα παρὰ μνῆμα;

Εν Ἀθήναις τῇ 30 Ἰανουαρίου 1874.

ΑΡΣΙΝΟΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000020561